

FINNUGOR ROKONSÁGOK

Már a XV. századtól kezdve egyre többen figyeltek fel arra a körülményre, hogy a Kárpát-medencében élő magyarok nyelve jelentősen különbözik a szomszédos népek nyelvétől, s hogy ugyanakkor meglepő egyezéseket mutat távoli, Európa peremvidékein élő népek nyelvével (Aeneas Sylvius Piccolomini, Herberstein, Martin Vogel, Rudbeck, Strahlenbert stb.). A nyelvünk eredetére vonatkozó híradások Magyarországon nem váltottak ki különösebb visszhangot, nem ösztönöztek a magyar nyelv rokonságának a vizsgálatára. Több évszázados hallgatás után végül mégis egy magyar volt az, aki először bizonyította tudományosan a magyar nyelv rokonságát a lappal s ezáltal a finnel is, hiszen e két nyelvet szorosán összetartozónak vélték. Sajnovics János ismerte fel azt, hogy a magyar nyelv rokonságának a kérdésében nem hagyatkozhatunk a külföldi kutatókra, abban mindenek előtt nekünk kell állást foglalnunk. 1770-ben Koppenhágában, majd Nagyszombatban megjelent "Demonstratio. Idioma ungarorum et lapponum idem esse." című könyvének a bevezetőjében így szól erről:

"A magyarok és a lappok nyelvének az egyezése ugyanis csak úgy bizonyítható be, ha vagy egy született lapp vizsgálja a magyarok közt, vagy egy magyar a lappok közt. Bármit tegyenek közzé erről más nemezték fiai, akár a legtudósabbak is, a feltételezés adta valószínűségen túl soha semmi sem bizonyítja majd állításunkat. S ezt abból gondolom, hogy noha a híres ifjabb Rudbeck és utána sokan már régen világosan megírták, hogy a finn és a lapp nyelv hasonlít a magyarhoz, a művelt emberek nagyon kevésbé vagy egyáltalán nem törődnek a dologgal.

Bizony, sokan közülük, mikor Finmarchiából visszatérve ugyanezt állítottam, egyáltalán nem hittek nekem, mások pedig új felfedezésként ünnepelték, mint annyi évszázad ismeretlen dolgot. Nyilván azért, mert az említett szerzők megírták ugyan, hogy van valami hasonlóság e népek nyelve közt, de nem tudták meghatározni, mekkora is? És nem tudták állításukat szilárd bizonyítékokkal alátámasztani, hiszen kevesen ismerték közülünk a finnek és a lappok nyelvét, a magyarokét pedig egyáltalán senki sem." (Sajnovics

János: Bizonyítás. A magyar és a lapp nyelv azonos. Budapest 1994. 17).

Sajnovics még csak a lapp, a finn és a magyar nyelv rokonságát igyekszik bizonyítani, Gyarmathi Sámuel 1799-ben kiadott *Affinitas linguae Hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticè demonstrata* című könyvében már valamennyi finnugor nyelvet vizsgálja, sőt a szamojéd nyelveket is érinti. Gyarmathi műve is hozzáférhető magyarul: *Affinitas. A magyar nyelv gramatikailag bizonyított rokonsága a finn eredetű nyelvekkel*. Budapest 1999. Nagy érdeme,

Mikola Tibor előadást tart

hogy munkájában előtérbe helyezi az alaktani, szerkezeti egyezéseket, ezzel a modern összehasonlító nyelvészet egyik megalapozója lett. Gyarmathinak köszönhetően tisztázódott a magyar nyelv finnugor rokonsága, az, hogy nyelvünk közös eredetű a finn, a lapp, a mordvin, a cseremis, a votják, a zürjén, a vogul és az osztják nyelvvel.

A nyelvrokonságunkról alkotott hagyományos kép a XIX. és a XX. század fordulóján bővült ki, amikor előbb Halász Ignác (*Az ugor-szamojéd nyelvrokonság kérdése*, 1893-94), majd Setälä (*Zur frage nach der Verwandtschaft der finnisch-ugrischen und samojedischen Sprachen*, 1913-15) és Paasonen munkássága nyomán (*Beitrage zur finnischugrisch-samojedischen Lautgeschichte*, 1917) bebizonyosodott, hogy a szamojéd nyelvek is nyelvrokonaink közé tartoznak.

Az 1920-30-as években a Szovjetunióban elhagyták a finnugor népek hagyományos elnevezéseit és helyettük a belső elnevezéseket kezdték el használni, így lettek a vogulok manysik, az osztjokok hantik, a zürjének komik, a votjokok udmurtok, a cseremiszek marik, a mordvinok pedig erzák vagy moksák aszerint, hogy melyik nyelvjárást beszéltek. Az új névhasználatot azzal indokolták, hogy a régi elnevezéseknek lebecsülő, pejoratív jellegük volt. A magyarországi nyelvhasználatra ez eleinte nem volt hatással, de az 50-es évektől kezdve nálunk is bevezették a Szovjetunióban használatos, belső elnevezéseket. A rendszerváltás után nem volt hivata-

los akadályos annak, hogy újra elkezdjük használni a hagyományos elnevezéseket, a mai nyelvhasználat azonban következetlen. A régi elnevezések dominálnak (vogul, osztják, cseremiszb. stb.), de a belső megnevezések is gyakran előfordulnak, különösen az udmurt (votják), az erza és a moksa (mordvin) esetében.

Külön problémát jelentenek a szamojéd népek és nyelvek. A hagyományos elnevezések korábban sem voltak igazán megszokottak, ezért az új, belső elnevezések hamar kiszorították őket. A régi elnevezések szinte kivesztek a használatból, nemcsak hazánkban, hanem külföldön is. Ma nyenyecokról, enyecokról, naganaszanokról és szelkupokról beszélünk, s nem jurák-, jenniszeji-, tavgi- és osztják-szamojédokról.

A kis uráli népek elnevezése nemcsak a Szovjetunióban változott meg. A skandináv államokban élő lappok is szorgalmazni kezdték belső elnevezésük használatát, s ma már nagyjából egyforma gyakorisággal használják a lapp és a számi megjelölést.

Láttuk tehát, hogy a tudomány fejlődésével egyre tágul nyelvrokonságunk köre: először csak a magyar-lapp-finn rokonság nyert bizonyítást, azután tisztázódott a finnugor rokonság köre is a lapptól és a finntól kezdve a vogulig és osztjáig, majd bebizonyosodott, hogy a szamojédok is beletartoznak a rokonságunkba. Fölmerülhet a kérdés: ha tovább fejlődik az összehasonlító-történelmi nyelvtudomány, nem lehet-e azzal számolni, hogy még tovább tudjuk tágítani nyelvrokonságunk kereteit.

Ha csak a tudományos igényű vizsgálatokat vesszük számba, akkor is több olyan kísérletre utalhatunk, amelyek nyelvünknek az urálinál is régebbi rokoni kapcsolatait igyekeztek tisztázni. A legkisebb volumenű bővítést a kis jukagír népnek és nyelvnek az uráli családhoz való sorolása jelentette volna, míg a legnagyobb távlatot a nosztratikus elmélet hívei kínálták azzal, hogy Észak-Eurázsia minden nyelvét egy alapnyelvből szerették volna levezetni. A legtöbb híve azonban két-volumenét tekintve közbeeső - elméletnek van: az uráli-indoeurópai és az urál-altaji rokonság föltételezésének.

Az uráli, az indoeurópai és az altaji nyelvek viszonyáról, esetleges ősi rokonságáról könyvtári szakirodalom áll az érdeklődők rendelkezésére. Ezt most értékelni, összefoglalni nem tudom. Inkább arról szólok, miért vagyok szkeptikus az urálinál régebbi rokonságok, őshazák keresése tekintetében.

Közismert tény, hogy a nyelvek állandó változásban vannak, ami leginkább a szókincset érinti: egyes szavak kivesznek a használatból, többnyire újak pótolják őket. Ennek egyik következménye az, hogy

az alapnyelvből örökölt, a nyelvrokonság bizonyítására használható szavak száma, a szókészleten belüli aránya egyre kisebb lesz.

Az ősi szókészlet sorsát vizsgáló glottokronológia művelői megkísérelték megállapítani, hogy 1000 évenként milyen arányú az ősi szókészlet tévesztése. Arra az eredményre jutottak, hogy ennyi idő alatt az alapszókincsnek, ill. különösen stabil magjának is mintegy 14%-a elvész. Két rokon nyelvre vonatkoztatva ezt azt jelenti, hogy 1000 évvel szétválásuk után az ősi szókészletnek már csak kb. 86%-a van meg bennük, de mivel - kivételektől eltekintve - nem ugyanaz a 14% hiányzik a két nyelvből, az eredetileg 100%-ban egyező alapszókincs már 74%-ban fog egyezni (86%-nak a 86%-a = 74%). Egyetlen évezred nyomán az eredeti egyezések 1 része kihull az idő rostjában. Egy újabb évezred elviszi a maradék újabb 26%-át. Mi marad 8-12 évezrednyi különfejlődés után?

Az vitatható, hogy az alapszókincs pusztulása kb. 14%-ot tesz-e ki évezredenként. Minden okunk megvan azt hinni, hogy a szavak kiveszésének az aránya nem állandó. Ha egy nép történelme mozgalmas, nyelvében is felgyorsulnak a változások, elszigeteltségben élő népek nyelve viszont meglepő stabilitást szokott mutatni. Ezzel együtt az alapszókincs visszaszorulása tény, s az átlagot és a nagyságrendet tekintve a 14%-os tévesztés is reálisnak tűnik. Ha a 14 helyett 10 vagy 17 százalékkal számolnánk, a tendencián az keveset változtatna.

Az urálinál régebbi, preuráli rokonítási kísérletekkel kapcsolatban az a fő probléma, hogy további évezredekkel kell visszafelé haladnunk az időben, s ezáltal még csekélyebbé válik a kimutatható ősi szókészletet a leánynyelvekben - ha persze egyáltalán volt közös ősiük a rokonított nyelveknek, ill. nyelvcsaládoknak.

Tekintetbe kell venni azt a nehézséget, hogy valamennyi nyelv nagyrészt ugyanarra a viszonylag szűk hanganyagra, ugyanazon hangok kombinációira épül, pl. az a, u, i, t, n stb. valamennyi nyelvben használatos, ezért a nyelvek között egész sor véletlen egyezést figyelhetünk meg, a véletlenül egyező szavak aránya bármely két nyelv között kitesz néhány százalékot. S ha a nagy időbeli távolság folytán az esetleges ősi rokonságot bizonyító alapszókincsbeli egyezések aránya is néhány százalékra csökken, igen nehéz, talán lehetetlen lesz a bizonyítás. Én legalábbis kételkedem abban, hogy ezekben a kérdésekben meggyőző eredményekre lehet jutni.